

ПОГЛЯД НА ТРАДИЦІЇ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК (рецензія)

Кривоший О.П. Традиції та повсякденне життя жінок України XVI–XVII ст. — Харків: Вид. група «Основа», 2011. — 96 с. (Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл.)

Коли відкинемо з нашого минулого всі ефектні та драматичні моменти, коли закриємо очі на безліч боїв, героїчних перемог та тяжких втрат, відірвемося від тієї мішанини з політики, крові й пожеж, яку часто звуть історією, а натомість придивимось до щоденного життя народу, його звичок, симпатій, родинних відносин та ін., — одна риса глибоко вражає в сьому минулому: самостійність та повноправність української жінки.

Н. Мірза-Авакянц [1, С.1]

Поява в національній історичній літературі навчальних посібників, які по-новому висвітлюють способи та форми життєдіяльності українського народу, має важливе значення для вирішення сучасних духовних, політичних та соціально-економічних проблем українського суспільства. Одним з таких оригінальних (і по своєму цікавих) видань є рецензований навчальний посібник «Традиції та повсякденне життя жінок України XVI—XVII ст.», який побачив світ у харківському видавництві «Основа» (бібліотека журналу «Історія та правознавство»).

Автор видання **Олександр Петрович Кривоший** — учений, кандидат історичних наук, фаховий дослідник в галузі жіночої історії України раннього Нового часу (захистив кандидатську дисертацію «Жінка в суспільному житті України (друга половина XVI — перша половина XVII ст.)») виявив, адаптував і виклав на сторінках посібника матеріал, який повністю відповідає програмі курсу «Історія України» для 8 класу й узгоджується з темами «Українські землі в XVI ст.» та «Українські землі в першій половині XVII ст.», а також із підручником для 8 класу загальноосвітньої середньої

школи «Історія України. XVI—XVIII ст.» Г.К. Швидько [2].

Не виходячи за рамки шкільної програми, О.П. Кривоший зумів відкрити для нового прочитання ті сфери людського життя, які до недавнього часу вважалися неважливими в контексті позитивістського аналізу — повсякденність, приватне життя, традиції і звичаї. Тобто ті сфери, з якими найчастіше пов'язували і до яких відносили будь-яку жіночу активність. Звернення до історії повсякденності в цьому контексті є, на наш погляд, цілком виправданим, бо без детального вивчення уявлень людини про оточуючий її світ неможливо зрозуміти механізми взаємодії населення країни, регіону або навіть того чи іншого населеного пункту із оточуючим його навколишнім середовищем. Історична реконструкція минулого лише на основі державницьких, ідеологічних, соціально-політичних та культурно-мистецьких параметрів, — зауважує автор, — не є, в наш час, доволі вичерпною. Адже реалізація цілого ряду взаємозв'язків які склалися в українському суспільстві (людина і побут, людина і війна, людина і релігія, людина і влада) неможлива без присутності жіночого чинника [3, СС.5—6]. Минуле ніколи не було однаковим для усіх членів спільноти і, якщо підходити об'єктивно, то можна побачити, що одні й ті ж самі події по-різному сприймаються різними за статтю, віком, національністю, фахом та освітою людьми.

На жаль, на сьогодні ще дуже мало навчально-методичних розробок про українську жінку минушини, про її надбання та втрати, побут і звичаї, громадсько-політичну, освітню та релігійну активність. З цієї точки зору видання вкрай необхідне не лише вчителям, школярам і студентам, але й громадським дія-

чам та державним службовцям. Посібник дає можливість на досвіді історії розкрити жінку минувшини для жінки сучасності, зрозуміти її соціопсихологічну ментальність та мотивацію дій. Це по-перше.

А по-друге, врахування жіночого чинника в історії суспільного розвитку українського народу наближає наукові знання до історичної дійсності, сприяє створенню об'єктивної історії України. Заслуговує позитивної оцінки структурна побудова посібника. Рецензоване видання складається із вступної частини, п'яти розділів та довідкової частини, до якої входить словник спеціальних, застарілих та маловживаних термінів, короткий біографічний словник, список використаної і рекомендованої літератури.

Жінки у різні історичні епохи і в різних типах суспільств відігравали більшу чи меншу суспільну, декоративно-любоную і культурно-історичну роль. Це найкраще видно при синхронному співставленні крупних культурно-історичних районів, як-то, наприклад: Схід-Захід. Відмінності становища жінки у матеріальному виробництві, правових нормах і суспільній моралі досить добре проглядається не лише в просторовому, але і в часовому порівнянні. Надто багато факторів впливали на ставлення суспільства до жінки, на її публічне і сімейне становище, — очевидно, це був і географічний фактор, який мав вплив на господарські заняття жителів та їх характер і тип державного устрою, і зовнішньо-політичні обставини, наприклад, агресивність сусідів чи релігійні переконання. Проаналізувавши широкий масив джерельного матеріалу та літератури, автор порівнює правове становище жінки в країнах Західної та Східної Європи, виділяє основні причини її дискримінації в період середньовіччя, коли й «мови не було про урівняння прав чоловіка та жінки». Що стосується (руської) [4] української жінки, то вся історія нашого народу дає підстави відмовитися від часто вживаного в дослідженнях визначення «і тут так було» і говорити про відмінні від європейських норм умови життя устрою, які формували ставлення до жінки в давньоукраїнському суспільстві та визначали її роль і місце в суспільному житті.

Свого часу східноєвропейський Степ у межах південної частини нинішньої території України сформував новий тип людської особистості і новий, відмінний від існуючих, тип життя устрою та взаємин.

Це відбулось завдяки тому, що протягом усього середньовіччя південноукраїнські степи являли собою окрему не тільки природничо-географічну, але й етнополітичну систему, яка «хоча й взаємодіяла з лісостеповою землеробською, але ніколи не складала з

нею єдиного господарського цілого». Це суспільство було зовсім не схоже на замкнуте, затиснуте в лещата релігійного догматизму та розділене щільними становими перегородками суспільство середньовічної Європи. Вартість і значимість одиниці в цьому соціумі визначалася більше за особистими якостями індивіда, ніж за його приналежністю до якоїсь соціальної групи чи стану. Запозичення культурних досягнень протилежних та ворогуючих, на перший погляд, світів, були в ньому скоріше нормою повсякденності, ніж аномалією. Степ, в очах лісостепової людності, був краєм особистої волі і великих можливостей. Він притягував до себе здатних до дії та вчинку чоловіків і жінок, які рушали у південні степи у пошуках кращої долі.

Передня частина посібника — передмова — окреслює актуальність теми та визначає його основні завдання. Доречним вважаємо обґрунтування автором поняття культури як рівня цивілізації і способу світобачення та введення терміну, який є ключовим до розуміння історії повсякденності, в навчальний процес.

У першому розділі «Жінка в середньовічних західноєвропейських суспільствах. Культурні контексти» розглядається становище жінки в культурних контекстах середньовічної європейської цивілізації. Читач має змогу відчути атмосферу середньовічної Європи та витворити своє уявлення про середньовічне право і місце в ньому жінки. Поєднання теоретичних обґрунтувань і фактичних даних дозволило автору сформулювати основні причини пригніченого становища жінки в країнах Західної Європи. За переконанням автора, основною причиною жіночої дискримінації стала релігійно-догматична ментальність середньовічної західноєвропейської людини, яка наклала відбиток і на сімейне життя, і на світські суспільні відносини, і на моральні устої [3, СС.9-14].

Умотивованим є другий розділ навчального посібника «Повсякденне життя українських жінок XVI — першої половини XVII ст. в наративах іноземців».

Вони представлені у вигляді уривків з мемуарних творів іноземних мандрівників та дипломатів, що характеризують традиції, побут і повсякденне життя жінок України ранньомодерної доби [3, СС. 18-28]. До кожного наведеного в посібнику уривка додано коротке слово про твір та про постать його автора. Такий підхід, безперечно, підвищує практичну цінність навчального посібника, бо дає можливість відчути «смак» епохи за часовими, освітніми, культурними уподобаннями автора нарративу. Так, «Реляція...» посла Венеційської республіки Альберто Віміні (1603-1667) — один з найбільш насичених картинами повсякденного життя описів України доби Б. Хмельницького.

В 1650 році А. Віміна подорожував українськими землями від Львова до Чигирина та в зворотному напрямку, повертаючись на батьківщину, через Варшаву. Італієць правив посольство до резиденції козацького гетьмана, отримавши завдання зустрітись і познайомитись з Б. Хмельницьким та його намірами. Свою подорож він описав в «Реляції...». Вчитуючись в нотатки А. Віміні, можна напевне твердити, що автор описав з того, що бачив, те, що спостерігав і «очікував побачити» та сприйняти як людина своєї епохи і відповідної освіти і освіченості.

«Реляція...» цікава не лише відомостями про козаків, але й інформацією про традиції та повсякденне життя українських жінок середини XVII ст..

«...Усе вміння Козаків (тут автор під поняттям «козаки», скоріше за все, має на увазі народ, який проживав на певній території. — **О.К.**) поширюється на збирання капусти, яку вони їдять свіжою і засоленою, дрібно порізаною; те саме стосується й огірків, що їх вони сіють дуже багато і теж засолюють або їдять з хлібом, також подають як соус до м'яса та риби.

...Помітно також, що вони не піклуються про досконалість будівель селянських чи міських. У такій великій країні

не видно жодного кам'яного дому поза межами Києва, всі вони досить благенські, окрім помешкань шляхти, і можуть справді зватися куренями. Деякі з них зроблені з переплетених вербових гілок та міцної глини, деякі — з дерева; щодо цього, однак, є умільці, які при з'єднанні балок не застосовують гвіздків. Із залізних речей зустрічається хіба що різновид клямки, на яку зачиняють двері, на яких вони тримаються.

Живуть, таким чином, тісно, й одна кімната взимку слугує помешканням для людей і для худоби. Ужиткові речі відповідають своєю невибагливістю будівлям, всі вони, за винятком печі та горщиків, дерев'яні; білизну тут мають лише для медичного використання; рідко хто вживає простирадла, або ж у домі, де живе багато людей, стоїть лише одне ліжко для хазяїна, інші сплять на лавах, на соломі чи на шерстяному клоччі.

Жодне з ремесел не застосовується тут, окрім столярного, ковальського, шорного та шевського, хоча більшість носить взуття з лика та шкіри, перев'язане мотузкою; додамо ще майстерність ткання з конопель та грубої шерсті, які обробляються дерев'яними гребенями...

...Тут немає писемності, окрім простої Рутенської, та й на ній мало хто розуміється. Літературною мовою Козаків є слов'янська, якою було перекладено Святе письмо Св. Ієроніма, і нею ж перекладаються вчення Отців Церкви; вона, кажуть, відрізняється від простої мови так, як латина від італійської. Латина вживається рідко, досі шляхта її вивчала, тож дуже небагато священиків її розуміють; однак серед ченців, тих найвищих, які служать при Митрополитові, неписьменних немає, зустрічаються справді вчені мужі, які всі знання застосовують, аби дотримуватися своїх помилок. З усього вищесказаного легко зробити висновок про звичай цих людей, які ніколи не перетинали межі своєї країни, хіба що задля війни, і серед яких навіть найблагодорніші лишаються грубими і суворими. Зовні виглядають простими, але на ділі зовсім не постають неповороткими, виявляють гнучкість розуму, швидко схоплюють суть розмови, розуміються на державних справах і в цьому виявляють неабияку досвідченість...

...Щодо їхніх поглядів на шлюб, не можу чогось сказати напевне, я мусив зробити висновок, що або тут визнається відмова жити з дружиною, або дозволяється мати багато жінок, оскільки є чимало чоловіків, котрі позалишали своїх грубуватих і постарілих дружин і познаходили молодих та гарних. Я бачив декілька прикладів тому, і кажуть, що таких випадків багато.

Гетьман подав приклад іншим, засвідчуючи справедливість вислову: «*quales sunt in Republica Princes, tales volent esse reliqui cives*» своїм одруженням із жінкою Чаплинського, польського шляхтича, фаворита Олександра Конєцпольського, великого Хорунжого Королівства, яке, кажуть, і призвело до недавніх заколотів.

Його (гетьмана — **О.К.**) манери люб'язні і відкриті, й це викликає любов у солдат, так само

ж суворість покарань підтримує серед них дисципліну. Всім, хто заходить до нього в кімнату, простягає руку і садить на лаву, якщо це Козаки. В цій кімнаті немає ніяких розкошів, стіни голі, не обставлені вишуканими стільцями. Стоять лише грубі лави, вкриті шкіряними подушками, що їх, гадаю, римляни називали *subsellia*; пригадую, Плутарх писав, що ніжками таких лав було забито Граків, коли ті хотіли ввести Аграрний закон. Над його вузьким ліжком лише одна завіса з дамаску, у головах висять лук і шабля — зброя, яку він звичайно носить. Не більш розкішно виглядає і стіл, їдять звичайно без серветок, зі срібла тільки ложки та чарки, а весь інший посуд полив'яний. Можливо, він запровадив цей стиль, щоб пам'ятати про свій стан і водночас не підноситися до засліплюючої гордині — тут йому, мабуть, прислужилися спогади про Агатокла, який, буди сином Гончара і досягнувши царської влади, бажав за столом користуватися глиняним посудом...

Серед страв, однак, є чимало смачних і добре заправлених наїдків та напоїв. У цьому краї звичайно вживають аквавіту* та медове пиво, тому що вино, яким тут мало цікавляться, з'являється на столі тільки для високих іноземних гостей...» [3, СС. 23—25].

Третій розділ «Жіноча повсякденність очима українських мислителів, поетів та літописців» присвячений висвітленню повсякденного життя українських жінок на сторінках творів вітчизняних письменників, поетів та літописців [3, СС. 29—42]. Вміщені в посібнику уривки з творів сучасників дають читачеві певне уявлення про те, як сприймала жінку та жіночу активність духовна еліта тогочасного українського соціуму.

Із книги «Селянки нові руські» українського поета другої половини XVII ст. Бартоломея Зиморовича, Краків, 1663 рік:

ПОКІРНА ЖІНКА

Покірна жінка все мужу прощає,

Поки за чуба його не впіймає.

Тоді полічить вона йому зуби —

З любові лупить, бо дуже вже любить [3, С. 41].

В четвертому розділі «Між «де факто» і «де-юре». Традиції і повсякденне життя українських жінок XVI — першої половини XVII ст. мовою документів» автор наводить зразки документів і матеріалів, які висвітлюють окремі напрямки організації повсякденного життя жінок України XVI—XVII ст. і засвідчують їх (ідеальний, «писаний») правовий статус. Найбільший масив джерел з соціальної історії українського жіноцтва литовсько-польської доби зберігається у Центральному Державному Історичному Архіві України м. Києва. Це матеріали Руської або Волинської метрики. Вона була започаткована в серпні 1569 р. як окрема серія, яку вели «руські писарі» Коронної канцелярії для обслуговування потреб інкорпорованих до скла-

ду Корони Польської Київського, Волинського і Брацлавського воеводства, а після 1618 р. — і новопрیدنної Чернігово-Сіверщини [3, С. 43]. Слід додати, що наймісткіше корпусне видання джерел з історії України «Архів Юго-Западной России» також містить збірник документів (упорядкований О.І. Левицьким, том Т.III, Ч.VIII, під назвою «Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI—XVII вв.») з соціальної історії українського жіноцтва XVI — першої половини XVII ст.

Писані історичні джерела, дають можливість співвідносити літературні твори та мемуари сучасників із зразками тогочасного «місцевого» (писаного) права, в якому жінка була значимим учасником більшості тогочасних прав і зобов'язань.

«Запис про пожертвування Анни Мельницької на Луцьке братство.

Року 1638, місяця березня 1 дня

Ея милости госпожи Анны Мельницкой Станиславовой Трацевской запис, которую она благоволила отказать братству Луцкому Воздвижения честнаго Креста, за спасение свое, за души своего супруга и родственников своих, триста злотых. Почему господа старшіе, ныне принявши в кружку братскую, должны навсегда ими располагать сообразно воле ея милости, т.е. давать ежегодно в кружку монашескую отцу игумену по десяти злотых, чтобы хвала Божія была совершаема как за умерших, так и за здравие ея милости. А десять злотых на богадельню: шесть злотых на раздачу богаделенным, а четыре злотых им же и сторонним нищим. Итак год от году вечно должно оставаться. А десять злотых должны обращаться в кружку братскую на церковныя потребности. А все то делает она для чести хвалы имени Его святого, в Троице святой славимого Бога.

Аминь.

Анна Мельницкая Станиславова Трацевска (...)

Иван Выговский* рукою в...» [3, С. 41].

Наведені у навчальному посібнику документи можна використати при опрацюванні таких розділів підручника Г.К. Швидько, як: «Українські землі у XVI — першої половини XVII століття», «Україна XV—XVI століть в описах іноземців» та «Релігійне життя в Україні у XVI столітті» в якості додаткового матеріалу для коментування та розгортання дискусій.

П'ятий розділ «Жіночі постаті в історії України литовсько-польської доби» присвячений жінкам вищих суспільних станів, які полишили яскравий слід в історії України литовсько-польської доби і про яких є згадки в підручниках «Історія України. XVI—XVIII століття» для 8 класу. Це княгиня Анастасія Гольшанська Заславська, чиім коштом і старанням з'явилася на світ українська Першокнига — «Пересопницьке Євангеліє», Галшка Гулевичівна Лозка — благодійниця Києво-Могилянської академії, Раїна Могиляка кн. Виш-

*Аквавіта (лат. *akva vita*) — в буквальному перекл. «вода життя» — назва горілкового напою. В повсякденному житті українців горілка (або горелка) часто називалася аквавітою, або оковитою.

*Мова йде про рідного дядька генерального писаря і гетьмана України Івана Виговського, який в 1635-1638рр. був намісником підстарства Луцького. До Луцького православного братства, окрім І. Виговського, належали й інші члени цієї православної родини.

невецька — молдавська господарівна, українська княгиня, фундаторка Мгарського-Лубенського монастиря і бабця польського короля Михайла (Міхала-Томаша) Корибута Вишневецького (1640—1673).

Овдовівши, Раїна Могиляка не лише підтверджує фундації покійного чоловіка князя Михайла Вишневецького Густинському-Прилуцькому і Підгірському-Лединському монастирям [3, С. 72], але й сама фундає Мгарський-Лубенський монастир. «Обитель сія (мова йде про Мгарський монастир) основана въ 1619 году, генваря 18 дня, тщаніємъ Игумена Густинскаго и Подгорскаго Гаія, усердіємъ и иждивеніємъ супруги Старосты Овруцкаго, Раины Михайловны Корыбутовой, урожденной княжны Вишневецкой, а по благословенію Исаіи Купинскаго, Епископа Перемышльскаго».

Не залишилися без уваги автора посібника і найбільш яскраві сторінки праведного та грішного життя Анни Алоїзи Острозької Ходкевич — онуки православного князя Костянтина Острозького. Княгиня Анна Алоїза Острозька «закрила першу на українських землях школу вищого ступеня — Острозьку слов'яно-греко-латинську академію і заснувала на її місці єзуїтський колегіум» [3, С. 76]. «...В своєму заповіті одна з найзаможніших і найвпливовіших жінок тогочасної України висловила бажання, аби її, згідно з традиціями ордену іезуїтів, скромно поховали в костелі в с. Мацея в Кракові з тим, щоб «після заспокоєння вітчизни і припинення цього покарання Божого», як вона називала Визвольну війну українського народу, її прах було перепоховано разом з останками чоловіка гетьмана Яна-Карла Ходкевича в Острозі...» [3, С. 79].

Свічка життя ще однієї молдавської господарівни, Розанди Лупул (Вовк), дружини гетьманича Тимоша Хмельницького, догоріла в українських землях при загадкових і трагічних обставинах. «Ініціатором сватання гетьманича до доньки Господаря Молдавського князівства Василе Лупула виступив сам гетьман Хмельницький. У такий спосіб він прагнув не лише зміцнити військово-політичне співробітництво з Молдавією та іншими Придунайськими князівствами — Трансильванією та Валахією, а

й породичатися з однією з легітимних династій Європи, аби в очах тієї ж Європи узаконити власну (легітимну) правлячу династію, династію Хмельницьких. Між Тимошем і Розандою не існувало та й власне не могло існувати симпатії, бо молоді люди жодного разу не зустрічалися. Їх намагався поєднати в подружжя не любовний потяг, а політичний розрахунок Богдана Хмельницького і його найближчого оточення» [3, С. 82].

Заслугує на увагу і довідкова частина посібника, яка, за задумом автора, покликана доповнити галерею персоналії жінок України раннього Нового часу.

Узагальнюючи вищесказане, зазначу, що посібник укладений фахово і цілком умотивовано. Тексти статей написані легкою, доступною мовою, без зайвої теоритизації. Автор запрошує читачів по-новому поглянути на історію України XVI—XVII століття і віддати належну шану жінці, чия діяльність ще й досі перебуває на узбіччі навчально-виховного процесу. Практика переконує, що історичні події, явища, процеси поза впливом на них яскравих особистостей викликають в учнів різних вікових категорій значно менший інтерес, ніж бачення історії через її «людський» бік, через призму особистості конкретної людини [5, С. 27]. Засвоєння учнями інформації про життя і діяльність жінок України раннього Нового часу в усій їх суперечливості та складності, зокрема в контексті суспільних процесів, сприятиме формуванню у підлітків гендерного мислення та інтересу до історії як предмета.

Посилання і примітки

1. Мірза-Авак'янц Н. Українська жінка в XVI—XVII ст.. Додаток до актового матеріалу. Полтава., 1920. — 94 с.
2. Швидько Г.К. Історія України. XVII—XVIII століття. Підручник для 8 класу середньої школи. — К.: Генеза, 1997. — 384 с.
3. Традиції та повсякденне життя жінок України XVI—XVII ст. — Х.: Вид. група «Основа», 2011. — 96 с. (6-ка журн. «Історія та правознавство». Вип. 7 (91)). (Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл.)
4. Термін «руський» застосовувався в юридичних актах Великого князівства Литовського та Речі Посполитої щодо православного населення (українців), яке проживало в межах цих державних утворень.
5. Приходько А. Жіночі імена на сторінках історії Давньоруської держави. // Історія в школі. — 2008. — №4 (квітень).